

A föld óriási múzeum, amely az ember minden maradandó emlékét elraktározza, s a régészet feladata, hogy belőle az emlékeket felszínre hozza, tanulmányozza és segítségükkel rekonstruálja valamely letűnt korszak művelődési, szellemi, egész gazdasági és társadalmi életét.

Elszórt archeológiai kutatásokról már az ókori történetírók — például Thuküdidész — is megemlékeznek, mégis a régészetről mint különálló tudományágról csak mintegy százötven éve beszélhetünk. A tudományos és az egész világot lázbahozó nagy civilizációkat tárt fel, új tudományágak: az asszirológia, egyiptológia, etruszkológia s annyi más alapjait fektette le, hozzájuttatott több feledésbe merült írás és nyelv megfejtéséhez; letűnt vagy még élő népek eredetének, fejlődésének, egész történetének megismeréséhez, és gyakran kimondta az utolsó szót sokat vitatott történeti kérdésekben.

Az ősi Ninivé felfedezése, a Közel-Kelet kereskedelmi metropolisának, Babilonnak, a milliós ókori városnak, az egyiptomi piramisoknak, templomoknak, királysíroknak, a hősi eposzok Trójájának, Mükénéjének feltárása, a krétai labirintusok, a görög és római városok, katonai táborok, határerődítmények, limesek felszínrehozatala a régészet egy-egy újabb eredményét, mérföldkövét jelezte, nem szólva a sok helyi jellegű, de jelentőségében egyáltalán nem lebecsülendő kutatásról.

A régészet új módszerei

Ez a termékeny kutatómunka a második világháború után új módszerekkel, eljárásokkal, a technika újabb vívmányaival gyarapodva még pontosabbá, alaposabbá és tudományosabbá vált, s a régészetet új jegyekkel gazdagította. A régészeti kutatás ma már nem korlátozódik a „nagy civilizációk“ országaira, hanem felöleli az egész világot. De időben is bővült kutatási területe. Ha korábban tevékenysége főként az ősközösségi és rabszolgatartó társadalmak, vagy más szóval az őskor és ókor vizsgálatában merült ki, ma a középkor régészeti tanulmányozása is egyre nagyobb méreteket ölt. A középkori várak, kastélyok, városok, települések, kolostorok feltárása nemcsak a történettudományokhoz kapcsolódik szorosan, hanem a csaknem minden országban támogatott műemlékvédelemhez is.

A technikai fejlődés természetszerűen kihatott a régészetre is, és különösen két területen nyújtott szinte felbecsülhetetlen segítséget: egyrészt a régebben hozzáférhetetlen régészeti telepek, tárgyi emlékek felfedésében, másrészt a feltárt leletek korának megállapításában, vagyis a datálásban.

Új, főként a második világháború után általánossá vált módszer a *légi fényképezés*. Ritkán, már a két világháború között is alkalmazták.

Így például a közép-amerikai dzsungelben, különösen Yucatan területén megbúvó azték és maya városokat először az óceánrepülő Lindbergh ezredes fényképezte le. Alkalmazták a légi felvételeket a sziklára épült és részben a tenger alá merült Türosz föníciai város feltárásában is. Mégis éppen a háború alatt szerzett tapasztalatok alapján, főként angol és francia szakemberek kísérletei nyomán vált a légi fényképezés általánossá, miután hatékonyságát nagymértékben növelte a helikopter elterjedése.

A légi fényképek a föld alatt rejlő romoknak olyan jeleit tüntetik fel, amilyenek szabad szemmel legtöbb esetben észre sem vehetők, és pedig az ún. árnyék-jeleket (*shadow-marks*), a termény-jeleket (*crop-marks*) és a talaj-jeleket (*soil-marks*). A föld alá került romok szabad szemmel alig kivehető, de a légi fényképen egészen jól látható árnyékot vetnek. A termény-jelek különösen a gabona és takarmányfélék érés előtti időszakában szembetűnők, mivel a lazább, romos talajon a termény sűrűbb, színe sötétebb, ha a föld alatt fal vagy épületmaradvány rejtőzik, akkor ellenkezőleg, csenevészebb. A terményjelek az utóbbi években nagy segítséget nyújtottak például a toscanai ásatásoknál. A talaj-jelek a talaj elszíneződésével árulják el régészeti emlékek jelenlétét. A légi felvételek módszerét szép eredménnyel alkalmazta Észak-Afrikában a több száz kilométerre nyúló római limes felkutatásában a munkásságáról nálunk is előadást tartó francia tudós, J. Baradez. 1949-ben megjelent tanulmánya (*Fossatum Africae. Recherches aériennes sur l'organisation des confins sahariens à l'époque romain*) nemcsak a limeskutatás egyik legnagyobb eredménye, hanem e módszer alkalmazásának is tudományos megalapozása. Légi fényképezéssel fedezték fel az elsüllyedt etruszk várost, Spinát. Nagy sikerrel alkalmazzák ezt a módszert Angliában, továbbá a közel-keleti nagy kultúrák: Mezopotámia, Szíria, Palesztina, Egyiptom betemetett településeinek felkutatásában.

A tenger alatti régészeti kutatások módszerét főként a tengerhez kötött görög—római kultúrák feltárásában alkalmazzák sikerrel. Először 1907-ben egy Tunisz keleti partvidékén, Mahdia városától mintegy 5 km-re az i. e. I. században elsüllyedt, Görögországból művészi tárgyakat szállító hajóról hoztak így fel értékes szobrokat. A szivacs- és a kagylóhalászok Görögország és Itália partvidékén hasonlóképpen sok elmerült és véletlenül megtalált tárgyat mentettek meg. Tudományos alapon, képzett búvárok igénybevételével e módszert először a második világháború kitörése előtt használták a türoszi ásatásoknál, majd a háború után Franciaország déli partvidékén, Itáliában és a Kercsi-szoros egykori görög kikötőinek tanulmányozásában alkalmazzák sikerrel, rendszerint légi fényképezéssel egybekötve. Többek között sikerült megállapítani néhány fontos ókori hajóút irányát, a borkereskedelem gócpontjait és sok értékes szobrot kimenteni a tenger mélyéből. Gondoljunk csak arra, hogy Görögország több évszázadon át a művészi alkotások önkéntes és kényszer-szállítója volt, és ez idő alatt több, műkinccsekkel színültig telt hajó merült a tenger mélyére (többek között a római hadvezér, Sulla hajója i. e. 84—83-ban). Van tehát még remény arra, hogy a tenger mélyéről sok, ma csak leírásokból ismert művészi alkotás kerüljön felszínre. A tenger alatti kutatások már 60—80 méter mélységig jutottak, s nem kétséges, hogy egyre mélyebbre hatolnak.

A régészeti ásatások költségesek, mégis eredménytelenek, ha az ásó semmit sem hoz felszínre. Olyan módszerekre, apparátusokra van tehát szükség, amelyek előre jelzik a földben rejlő tárgyakat. Ilyen a hadászattól átvett és tökéletesített ún. *elektro-magnetikus* módszer. Tulajdonképpen az aknajelző készülékekről (detektor) van szó, melyek érzékelik a 10 és 150 cm közötti mélységben a földben lappangó fémtárgyat, vastartalmú köveket, téglamegcsereptöredéket. Alkalmazásuk azonban nehézkes, sok időt vesz igénybe, további tökéletesítésre szorulnak. Sokkal hatékonyabb az ún. *talajkutatósi elektromos műszer*. Ez egészen újkeletű, a régészetben alig egy évtizede használják, s azon az egyszerű elven alapszik, hogy a föld jó áramvezető, de áramvezetési foka a felszín alkotó kőzetektől függ. A töltések, falak, sáncok, sírok, utak megváltoztatják a talaj áramvezetésének erejét, amit azután a szeizmográfhoz hasonló potenciamérő feltűntet. E jelzések megmutatják a felszín alatt rejlő építmény vagy más régészeti lelet pontos helyét. Mint régészeti módszert először R. J. C. Atkinson edinburgh-i egyetemi tanár dolgozta ki, és segítségével állapította meg egy neolitikus-kori település helyét és kiterjedését. Majd az olasz régészek alkalmazták sikeresen az etruszk Cerveteri és Tarquinia feltárásában 1957-ben. C. M. Leric milanói egyetemi tanár, a légi módszerek és e módszer egybehangolásával rövid idő alatt több mint száz etruszk sírt fedezett fel.

Ugyancsak az ő találmánya a sok költséget és munkát megtakarító, elsősorban a sírok feltárásában használatos ún. *Nistri-féle régészeti periszkóp*. A sírokat a kincskereső sírrablók rendszerint korán kifosztják, és ezért felszínrehozataluk sokszor hiábavaló költség és fáradság. Például a cerveteri-i és a tarquiniai ásatásoknál a sírok 98%-a nem volt ép, 60%-ukat pedig teljesen kifosztották. A Nistri-féle periszkóp rövid idő alatt, fúrás és fényképezés révén, nemcsak a sír pontos alakját jelzi, hanem a benne levő tárgyak helyét is megállapítja.

E módszerek természetesen nem csökkentik a rétegtani vagy stratográfiai megfigyelések fontosságát. A különböző történeti korszakok egymásutánosságát, egymásba való szövedését csak a rétegek pontos tanulmányozásával lehet megállapítani, mint ahogy csak ennek alapján lehet következtetni a különböző korú települések és tárgyi emlékek időviszonyára.

Ezzel eljutottunk a régészet egy másik nehéz kérdéséhez: a leletek keletkezési időpontjának meghatározásához. Néha a keltezését megkönnyítheti pénzék, jól ismert agyagművészeti termékek, csatok, fibulák és más olyan tárgyak előfordulása, melyeket anyaguk, formájuk, díszítésük alapján a régészeti tudomány már időrendbe foglalt, vagyis hozzávetőlegesen vagy egészen pontosan megállapította helyét időszámításunk skáláján. Nagyobb nehézségek ott fordulnak elő, ahol nincsenek ilyen időjelző leletek. Ilyen esetekre a régészet különböző geológiai, így csillagászati, növényzeti (például Amerikában a fák évgyűrűjét számításba vevő) datáló módszereket dolgozott ki. Legtöbbjük azonban vagy nem megbízható, vagy csak bizonyos területeken alkalmazható. Ezért a tudomány hitelesebb, régebbi korokra és ismeretlen civilizációkra egyaránt alkalmazható módszerek kidolgozására törekszik. Ezek közül különösen kettő érdemel említést. Az egyik a már szél-tében ismert ún. *carbon 14* vagy *radiocarbon* módszer. A szerves anya-

gokban levő szén radioaktivitásán alapszik; ez ugyanis szabályos, pontosan megállapítható időközökben csökken. Következésképpen valamely szerves anyag kora meghatározható a benne levő szén radioaktivitásának megmérésével.

Egy másik modern datálási módszer még kísérletezés alatt áll, és az égetett föld vagy cserép ún. *thermo-magnetizálásán* alapszik. A szóban forgó tárgy égetése pillanatában az akkori mágneses mezőt zárta magába. A mágneses mező viszont századonként változik. Ha most a változás görbáját megállapítjuk, akkor az égetett föld vagy cserép mágneses mezője egyúttal a saját keletkezési korát is jelzi.

A feltárt réteg olyan könyv, amelyet a régész olvas, de olvasás közben minden lapja elpusztul, menthetetlenül tönkremegy. Márpedig „az elolvasott lapokat” hozzáférhetővé kell tenni a tudomány számára. Ezt a célt szolgálja az ásatások állandó, az eredeti helyzetet pontosan rögzítő térképezése és fényképezése, valamint a feltárt leletek megbízható restaurálása és konzerválása. Ezeknek pedig egyre modernebb módszereit dolgozzák ki.

Az „átmeneti embertől” az osztálytársadalomig

A módszerek ismertetése után vessünk áttekintő pillantást a háború utáni régészet eredményeire. Részletes felsorolás helyett csupán a főbb eredmények felvillantására törekszünk, hiszen olyan bő az aratás, hogy még a néhány adat is soknak tűnhetik.

A régészet és az antropológia együttműködésének eredményeként ma világosabb képet alkothatunk a különböző embertípusok elterjedéséről, és többet tudunk az ember származásáról is. A tudomány mai álláspontja szerint az emberré válás kezdetétől nem 500 000, hanem szinte egymillió év telt el. Ebből a szempontból különös jelentősége van a Tanganyika területén végzett kutatásoknak, ahol az ún. *australopithecus* (déli majom) csontmaradványaira bukkantak. Ebben az emberré válás folyamatának fordulópontját ismerték fel, s minthogy ez volt az első, kezdetleges szerszámokat készítő emberféle, „átmeneti embernek”, *paranthropus*nak nevezték el.

A csiszolatlan (paleolitikum) és csiszolt (neolitikum) kőkorszak feltárásában az utóbbi évtizedekben a régészet valóban nagy sikerekről számolhat be. A kitartó, türelmes munka és az összehasonlító módszer nemcsak ismeretlen paleolitikus és neolitikus kultúrák felfedezésére vezetett, hanem — igen sok esetben — lehetővé tette ezek összefüggésének, egymásba folyásának és időrendjének megállapítását is. Nálunk például — amint az *Istoria României* I. kötete bizonyítja — éppen a felszabadulás utáni lendületes régészeti kutatások biztosították e cél elérését.

Hasonló nagy eredményeket ért el a régészet a fémkor — a réz-, bronz- és vaskorszak tanulmányozásában, a különböző bronz- és vaskultúrák kölcsönös kapcsolatainak, nemegyszer hordozóinak felfedésében. A szakemberek nem elégszenek meg a leletek formális vizsgálatával, hanem arra törekszenek, hogy megrajzolják az általuk tükrözött társadalom szerkezetét, termelési formáit, művészetét, erkölcsi, vallási szokásait, temetkezési szertartásait. Alaposan elemzik a különböző ókori népek (kelták, germánok, thrákok, illirek) anyagi kultúrájának emlékeit (a hazai régészet a dákok tanulmányozásával nemzetközi viszonylatban

is példaadó munkát végzett), feltárták az ókor végén, a középkor elején mozgásba lendülő ún. „vándor“ vagy „barbár“ népek, gótok, hunok, gepidák, avarok, szlávok, magyarok történetét és életmódjukra utaló eszközeiket.

A kínai régészek többek között a kínai ember (*sinanthropus*) lelőhelyének, a Csu-ku-tian barlangnak a feltárásával nagymértékben hozzájárultak az egyetemes régészet gazdagításához. De jelentős kutatásokat végeztek a Kolumbus előtti Amerika népeinek és műveltségének feltárásában is.

Az Araráttól a legrégebb városi településekig

Az első osztálytársadalmak az ókori Keleten jöttek létre. Bevezetőben ezek régészetéhez mindenekelőtt a szovjet kutatók két figyelemre méltó eredményéről emlékezünk meg. Az egyik a Kaukázus déli lejtőin, a mai Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság területén kialakult Urartu kultúrájának feltárása (az „Urartu“ név Ararát formájában Noé legendája alapján általánosan ismert). Jellemző vonásai az állattenyésztő, földművelő, vadászó életmód, a hegyek ormára épült települések, várak, a monumentális szobrok, művészi domborművek és ékírásos feliratok. Területén már korábban is végeztek ásatásokat, de az igazi érdem a szovjet kutatókat illeti meg.

A másik a Szir-Darja és Amu-Darja között fekvő ősi Khorezm (Hvariz) feltárása. Területén az új kőkortól az i. sz. IX. századig különböző törzsek és népek virágzó településeket, városokat alapítottak, nagy erődítményeket, öntözőcsatornákat építettek, de a IX. században a klímaváltozás és más okok következtében az öntözőhálózat elpusztult, és az egész országot a futóhomok lepte el. Kultúráját Sz. P. Tolszov tárta fel, ő fejtette meg az arameushoz hasonló írását és az iráni nyelvcsaládhoz tartozó nyelvét is.

A klasszikus Kelet, Egyiptom, Mezopotámia és a szomszédos államok területén a régészek ásója szinte nap mint nap ontja az érdekes és értékes leleteket.

Az egykori Mezopotámia, a mai Irak, bár bővelkedik régészeti anyagban, mégis Leonard Wooley sumérkori városaihoz hasonló felfedezésre a háború után nem került sor. Észak-Mezopotámia, a mai Kurdisztán területén, az amerikai régész, Robert Braidwood, a legrégebb földművelő települést, az általa Jarmónak nevezett 12 000 éves falucskát tárta fel.

Az utóbbi három évtizedben Keleten a legtöbb meglepetést a Szíria, Fönícia és Palesztina területén végzett ásatások keltették. A föníciai partvidéken, a mai Ras Shamra falu határában 1929-ben bukkantak rá az i. e. III—II. évezredben virágzó Ugarit városára. Az ásatások nyomán számtalan felirat, többnyelvű szótár, elbeszélés, monda került itt felszínre. Egyebek között Ábrahám történetének újabb változata, és új fény derült a sémi törzsek korai történetére és műveltségére.

Jerikó feltárását ugyancsak a háború előtt kezdték el, de a nagy felfedezést a háború utáni évek hozták meg. A legrégebb városi település került itt napfényre, amelynek kezdetei az i. e. VII. évezred elejére (6800-ra) nyúlnak vissza.

Művelődéstörténeti szempontból különösen jelentősek a Jerikótól nem messze, a Holt-tenger mellett 1947-ben felfedezett kumráni vagy holt-tengeri tekerccsek és a környéken végzett kutatások. Egyiptomon kívüli területen most fedeztek fel először nagyobb számú kéziratot, melyek értékes zsidó (héber és arameus), görög meg latin szövegeket, leveleket, egész könyveket tartalmaznak, továbbá az eddigieknél mintegy 900 évvel korábbi bibliai kéziratokat. A holt-tengeri tekerccsek fényt vetnek a judaizmus, kereszténység, iszlám történetére, és értékes adatokat szolgáltatnak a Nagy Sándor utáni hellénisztikus művelődés kérdéseihez. Nem csoda, ha tanulmányozásukra külön nemzetközi bizottság alakult, s megőrzésükre Izrael állam Jeruzsálemben mintamúzeumot, valóságos szentélyt építtetett.

Palesztina más területe is bővelkedik régészeti lelőhelyekben, így például déli része, az egykor termékeny és sűrűn lakott Negev területe. Nelson Glueck több mint 1500 telephelyet fedezett itt fel, és megtalálta Salamon király rézbányáit. Innen keletre, az ókori Petra környékén, az utóbbi években a gazdag nabateusok díszes városait és településeit tárták föl. Az ókori Palesztina régészetét W. F. Albricht *The Archaeology of Palestine* (1949) című, nagy erudícióval megírt könyve foglalja össze.

Egyiptomban a felfedezések egyik legszerencsésebb éve 1954 volt, amikor Gizeh-ben, a Kheops piramis déli oldalánál, 17 tonnás kötömbökkel elzárt, sziklába vájt mélyedésre bukkantak. Ebben 43,4 m hosszú, a száraz klíma következtében, néhány ezer éves volta ellenére, szinte épen fennmaradt hajót találtak. Nyilvánvalóan kultikus célokból helyezték ide, azért, hogy a halott fáraót átsegítse a másvilági birodalomba. Az utóbbi években ezenkívül több templomot, befejezetlen piramist, szobrot, sztélét, feliratot tártak fel, mégis az Egyiptomban dolgozó régészeknek 1960 óta legfőbb feladata az UNESCO irányította nubiai leletmentő akció volt. Az asszuáni gát megépítésével ugyanis a Nílus vízszintje itt 60 méterrel emelkedik, és emiatt szükségessé vált a víz alá kerülő terület maximális régészeti kiaknázása és a rajta levő műemlékek megmentése. Többek között 17 templom elszállítására került sor, köztük a legmonumentálisabb az i.e. XIII. század nagy fáraójának, II. Ramszesznek, Abu-Szimbél-i művészi temploma. A templomokat darabokra fűrészelve szállították el, és nagyrészt már fel is állították a kijelölt helyre.

Az utóbbi évek számos egyiptomi felfedezése között különös figyelmet érdemelnek még a korai keresztények történetére eddig ismeretlen adatokat szolgáltató ún. gnosztikus iratok, a kopt templomok és nyelvemlékek.

Végül nem kis érdeklődésre tarthatnak számot a Törökország területén végzett kutatások. Befejezték Trója feltárását, ám a gordiusi ásatások azt bizonyítják, hogy ez a város nemcsak régiségben, hanem nagyságban is vetekedett Trójával. Új régészeti adatokkal gazdagodott a hettiták története. A legnagyobb meglepetést mégis az Anatólia déli részén fekvő Čatal Hüyükben és környékén 1957-ben kezdett ásatások keltették. Az angol James Mellaart itt tíz művelődési rétegre bukkant, s az i.e. 6500-ból keltezhető hatodik rétegben városi települést talált, freskókkal díszített lakóházakkal, templomokkal, istenszobrokkal, finom kerámiával. E városi település korábbi, mint a kurdisztáni vagy me-

zopotámiai, csupán Jerikóval hasonlítható össze. Ugyanakkor az is kiderül, hogy a Čatal Hüyük-i kultúra hordozói biztosították a Balkán-félsziget és Mezopotámia közötti kapcsolatot a neolitikus korban, ami magyarázatot ad az eddig rejtélyesnek tűnt mezopotámiai hatást eláruló itteni leletek eredetére.

Delphoitól a negyedik minózi palotáig

Az ókori Görögország és a göröglakta területek olyan roppant mennyiségben kínálják fel emlékeiket, hogy azokat mind számba venni szinte lehetetlen. Alig van olyan ókori görög város, település, amelynek területén ma ne folynának régészeti kutatások. Nap mint nap szentélyek, templomok, magán- és középületek, művészi szobrok, domborművek, csodálatot keltő vázák, mozaikok, sírkövek, fürdők, feliratok, színházak, könyvtárak kerülnek napfényre a régészek szerszámai nyomán. Mindezek meggyőzően bizonyítják a görög szellem, a görög művészet utolérhetetlen alkotó erejét.

A Kercsi-szoros két oldalán 32 város hosszú időn át a boszporuszi királyságba tömörült (i.e. V—I. század). Ezek nagy részét a szovjet régészet a második világháború után tárta fel. A kiásott városok ékes bizonyosságul szolgálnak arra, hogy a perifériákon élő görög élete mit sem különbözött a központi városok polgárától, és művészete sem volt fejletlenebb, sőt a környező népek hatása talán még változatosabbá tette. Ugyanezt bizonyítják a hazai istriai, tomisi, mangáliai ásatások. A Konstanca területén feltárt remek, ma már világszerte ismert szobrok az ókori klasszikus műveltség jegyeit viselik magukon. Új elemekkel gazdagították ismereteiket az efészoszi, xantoszi (Kisázsia), athéni, korinthuszi és különösen a delphoi-i ásatások. A görögségnek ez a legnagyobb művelődési központja valóban híven tükrözi a görög vallásos, művészi és politikai élet egész keresztmetszetét.

Kréta szigetén (a Kato Zakros öböl partján) Nicolas Platon professzor a nemrég felfedezett negyedik minózi palota feltárásán munkálkodik, melyet, az eddig ismertektől eltérően, az ókorban nem fosztottak ki. I.e. 1450-ben valószínűleg földrengés és szökőár okozta pusztulását. Frontja faragott kőtömbökből épült, és 250 helyiség van benne. Szerkezete különben a már ismert krétai városokéhoz hasonló. Helikit, az i.e. 373-ban a Korinthuszi-öböl partján fekvő és elsüllyedt várost a régészek most kezdik napfényre hozni, az itáliai Pompeji méltó párjaként. Ha még megemlíjtük a két: a *lineáris B* (1956-ban fejtették meg) és a *lineáris A* (1961—1962-ben fejtették meg) írással írott szövegeket, akkor fogalmat alkothatunk az utóbbi évtizedek görög archeológiájának valóban lenyűgöző eredményeiről.

Róma eredetétől a limesekig

Az ókori Róma régészeti kutatása természetesen oszlik két részre: az ókori Itália és az egykori római provinciák régészetére. A római régészet a második világháború után nagyobb érdeklődést váltott ki, mint általában az archeológia bármely más ága. Angliától Észak-Afrikáig, Portugáliától Irakig, a Dunától a Nilusig mindenütt vannak művelői és eredményeinek lelkes tanulmányozói.

A sayili kétemeletes, száz helyiséges maya palota. Középen óriási lépcsőzet vezet a II. emeletre.

Itáliában a sokoldalú kutatótevékenységnek két fontosabb iránya rajzolódik ki. Az egyik a mondák ködös múltjába vesző korai római történet tudományos tisztázása; ezt a célt szolgálja a Rómában és a Latium területén végzett nagyszámú ásatás. Annyi máris megállapítható, hogy a régészet lényegében igazolta a történeti hagyományt.

A másik célkitűzés az etruszk nép eredetének, műveltségének, politikai befolyásának tanulmányozása. Az 1955—57. évi etruszk sírfeltárások, ezt követően az 1957—59. évi cerveteri-i és tarquiniai ásatások, valamint a Padus deltájában elsüllyedt Spina városának felkutatása mind ezt a célt szolgálták. Noha a munkálatok roppant sok anyagot hoztak felszínre, az etruszk kérdés két sarkalatos pontját, az etruszk nép eredetét és nyelvét, mégsem sikerült megfejteni. Az etruszkok eredetét illetően két elmélet áll egymással szemben: az egyik autochton lakosságot lát bennük, a másik Keletről, Kisázsziából származtatja őket. Raymond Bloch, a kérdés alapos ismerője viszont úgy véli, hogy különböző, az autochton és a keleti etnikai elemek öszeolvadásából alakult ki. Feltevését a régészeti leletek is igazolni látszanak. Az etruszk írás görög eredetű, könnyen olvasható, azonban a rendelkezésére álló mintegy 10 000 felirat ellenére az etruszk nyelvet, bilinguis szövegek hiánya miatt, még nem sikerült megfejteni. Kétségtelen azonban, hogy az etruszk műveltség hatása sokkal nagyobb volt, mint ahogy eddig feltételezték. Kisugárzott a Padus völgyére, innen egész Nyugat- és Közép-Európára. A Padus deltájának lagunájában feltárt Spina városa, az ókor Velencéje, szintén ezt bizonyítja. A város 350 ha területen terült el és az i.e. VI. századtól kezdve az etruszkok legfontosabb Adriai-tengeri kikötője volt.

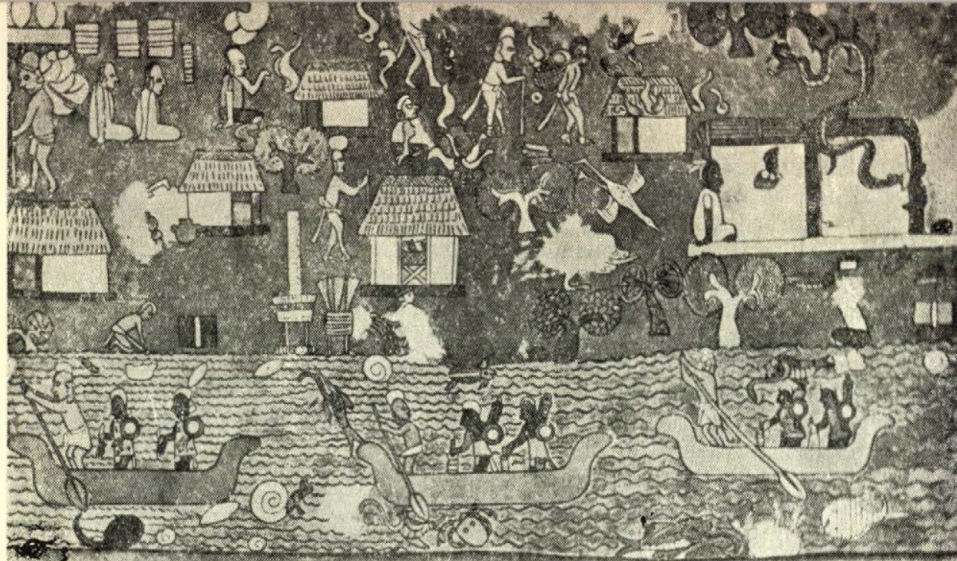
A provinciális római régészet teréről elsősorban jelentősnek tekinthetjük a limes-kutatásokat (Észak-Afrika, Irak, Egyiptom). Nagyobb felfedezések a különböző castrumok (Anglia, Németország, Ausztria, Szíria), továbbá városok, települések, szentélyek (különösen a keleti vallásokhoz kapcsolódó szentélyek). Ezek között az eredmények között említésre méltó az angliai warbrook-i mithraeum, továbbá a pozzuoli, perinthoszi és a korai kereszténységre vonatkozó ásatás.

A mai régészet egyik legizgalmasabb fejezete a közép-amerikai feltárásokhoz kapcsolódik.

Közép-Amerika meghódítása a kalandorság, vakmerőség és kegyetlenség regénybe illő példája. Hőse a nyugtalan, kincsekre és dicsőségre áhító Cortez, aki 1595. november 8-án megjelent Montezuma fővárosában, és rövid idő alatt meghódította annak nagy birodalmát. Az utána következő hódítók és missziós-papok tűzzel-vassal igyekeztek elpusztítani az itt talált nagyszerű kultúrát, s amint Oswald Spengler helyesen állapítja meg, valóban „erőszakos halállal múlt ki ez a kultúra... virágja teljében egyszerűen meggyilkolták, úgy pusztult el, mint a napraforgó, melynek egy járókelő leüti fejét”.

Nem csoda, ha ilyen előzmények után, amikor 1839-ben John Lloyd Stephens amerikai régész a yukatani őserdők mélyén felfedezett egy várost, a tudományos világ sokáig nem akart hitelt adni neki. A múlt század végén aztán több kutató járta be az elsüllyedt romvárosokat, míg Herbert Thomson a legnagyobb maya város (Chichen-Itza) területén ásatásokat nem kezdeményezett. Példáját mások is követték, és lassan-lassan a „meggyilkolt kultúra” csodálatos szépségével ámulatba ejtette a világot. 1940 és 1944 között a főváros, Mexikó közelében, Tulán végeztek ásatásokat, majd magában a fővárosban. George Vaillan főként az ekkori ásatások alapján írta meg értékes művét az azték civilizációról, amely román fordításban is megjelent (*Civilizatia azteca*. 1964.). 1947-ben Bonampakban 11 templomot, köztük egy három helyiséges, az i.sz. VIII. századból származó művészi freskókkal díszített kápolnát tártak föl. — Több városban jelenleg is folynak archeológiai kutatások.

A közép-amerikai ásatások a régészet elismerésre méltó teljesítményei. Ennek a tudománynak talán sehol annyi rejtélyt nem kellett megoldania, egyszerre soha annyi ismeretlennel nem kellett szembenéznie, mint itt. A hódítás utáni spanyol feljegyzések ellenségesek és nagyon szűkszavúak, az ott lakó népek közül pedig csak a mayáknak volt írásuk, amelyet — néhány naptári jel kivételével — a kibernetikai módszerek alkalmazása ellenére sem sikerült még megfejteni. Hiányoztak a datálási támpontok, bár a monumentális városok, a dűsan, főleg állati szörnyalakokkal díszített oszlopok, templomok, hatalmas piramisok ősi, nagy kultúra létezéséről tanúskodtak. Ilyen körülmények között a kutatók csupán néhány feljegyzésre támaszkodva a feltárt anyag türelmes, aprólékos vizsgálata és összehasonlítása alapján arra a következtetésre jutottak, hogy az előttük fekvő több évezredes kultúra sem stílusában, sem mondanivalójában nem egyöntetű. Ezek alapján ma a történettudomány Közép-Amerika magas kultúráinak hordozóiban három nagyobb népet (a kisebbekre nem térhetünk ki) lát: a mai Mexikó területén élt toltékokat és aztékokat, a Guatemalában, valamint Yukatanban honos mayákat. Ennek megfelelően három fontosabb műveltséget különböztet meg: a tolték, azték és a maya műveltséget. A mayát az ó-görög, a toltékokot az etruszk, az aztékokot a római műveltséghez szokták hasonlítani. Mindezeknek a népeknek ősei mintegy 30 000 évvel ezelőtt szárazon vagy valamilyen vízi járművön Ázsiából jutottak e kontinensre, és jellegzetes vonásaik a mongol fajhoz való tartozásukra utalnak.

A Chichen Itza-i „harcosok templomá“-nak egy partmenti falu életét bemutató freskója

Valamennyi kultúrában különleges szerepet játszott a naptár: bizonyos napoknak, időszakoknak pontos számontartása. Ezért a piramisokon, épületeken leggyakrabban éppen a naptárjelek fordulnak elő. Ezeket sikerült is megfejteni. Naptárrendszerük tökéletesebb volt, mint bármely ókori európai naptárrendszer. Minden 52-ik év külön ciklust jelentett, melynek igen nagy jelentőséget tulajdonítottak. Éppen ez a ciklus nyújtotta azt a fogantatót a történészek számára, melynek segítségével megállapították a közép-amerikai műveltségek különböző periódusait, és rekonstruálták egész történetét. A legrégebb 52-es ciklus kezdete az i. e. 3113. évvel esik egybe.

A régészeknek sikerült rekonstruálniuk az azték és maya társadalom szerkezetét, gazdasági rendszerét, hadviselési módját, műveltségét, vallását. Jellemző rájuk az erős osztálytagozódás: a papság, a nemes-ség és a szolgáltatásokkal terhelt nép áthidalhatatlan kaszti felépítése. A lakosság főfoglalkozása a „kapás“ földművelés, főként a kukoricatermesztés, de fejlett volt a kézművesség néhány ága, a kömegmunkálás, építészet, szövés-fonás, bőrfeldolgozás és a jade- meg az arany-ékszerészet. Igavonó állataik nem voltak, nem ismerték a bronzot és a vasat, fegyvereiket, eszközeiket kőből készítették. Mindez még értékesebbé teszi nagy alkotásaikat, és sejteti azt az emberfeletti munkát, melyet megteremtésükre fordítottak.

Mexikó határában nemrégén tárták fel a tolték Cuicuilco piramist. Ennek jó részét a szomszédos tűzhányók lávája elborította. A geológusok a lávát 8000 évesre becsülik. Ha ez valóban így van, akkor a közép-amerikai kultúra régibb, mint bármely földközi-tengeri civilizáció.

*

Az elmondottak — úgy véljük — meggyőzően bizonyítják, hogy az új utakon járó régészet lépést tart a többi tudomány fejlődésével, és egyre több fényt derít az ismeretlen, a múlt kódéba burkolt letűnt és eltemetett civilizációkra.